

مقاله پژوهشی: واکاوی و تبیین پیشران‌های مؤثر بر آینده اقتصاد ایران در راستای تحقق بیانیه گام دوم انقلاب

شهریار شیرویه‌پور^۱، مهدی نیکویه^۲، حمید عزیزمحمدلو^۳، سید مرتضی مرتضوی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۱

چکیده

به دلیل تغییرات مداوم، پویایی مستمر و ناپایداری محیطی فضای اقتصادی در ایران واکاوی و کنترل پیشران‌ها و آینده‌نگاری راهبردی بر اساس آن بیش‌ازپیش ضروری شده است. لذا پژوهش حاضر در پی شناسایی و تحلیل پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار بر آینده اقتصاد ایران در راستای تحقق سند راهبردی آینده نگارانه بیانیه گام دوم انقلاب مقام معظم رهبری است. پژوهش حاضر از منظر هدف توصیفی و از لحاظ راهبردهای پژوهش پیمایشی است. جهت انجام پژوهش از روش آمیخته با راهبرد غالب اکتشافی متوالی استفاده شده است. ابتدا به روش کیفی و با کمک آرای خبرگان، پیشران‌ها شناسایی و بر اساس الگوی EPISTELU دسته‌بندی و به گروه‌های ۸ گانه اقتصادی، سیاسی، نهادی، اجتماعی، فناوری، حقوقی، دانشگاهی و زیست‌محیطی تقسیم‌بندی شدند. در ادامه با کاربرد روش دلفی فازی ابتدا نظر خبرگان از طریق توزیع پرسشنامه جمع‌آوری و پیشران‌ها اولویت‌بندی شدند. سپس با ترسیم نمودار پراکنش بر پایه دو محور میزان عدم قطعیت و تأثیر، پیشران‌های اصلی گزینش شدند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پیشران‌های کلیدی: نرخ ارز، ثبات سیاسی، کنترل تورم، تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران، فساد اقتصادی؛ اقتصاد دیجیتال، دولت الکترونیک، مولد شدن و صنایع دانش‌بنیان، بیکاری جوانان و میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی؛ ۱۰ پیشران اصلی مؤثر بر آینده اقتصاد ایران می‌باشند. در انتها بر اساس یافته‌های پژوهش، پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاری برای اقتصاد ایران ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: آینده‌نگاری راهبردی، پویایی محیطی، پیشران‌های کلیدی، اقتصاد ایران، بیانیه گام دوم.

۱. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران (نویسنده مسئول) - s.shirooyehpour@edu.ikiu.ac.ir

۲. دکتری آینده‌پژوهی، مدرس دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

۳. استادیار اقتصاد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

۴. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

مقدمه

تغییرات مداوم، تحولات گسترده و پویایی مستمر ویژگی اصلی دنیای امروز هستند که موجب بروز عدم قطعیت‌ها و ظهور رویدادهای ناپیوسته شده است. مقام معظم رهبری در تعبیری آینده‌نگرانه در این رابطه می‌فرماید: جهان در حال گذر از یک پیچ تاریخی بسیار مهم است. انتظار می‌رود که نظم نوینی در حال تولد باشد (افطاری و وقوفی، ۱۴۰۰). پیچیدگی‌های ناشی از این تغییرات و تحولات روزافزون باعث وجود آمدن مسائل و دگرگونی‌های اقتصادی در سطح جوامع می‌شوند که می‌تواند تأثیر بسزایی بر روی سرنوشت مردم و مسائل سیاسی، امنیتی، اجتماعی و فرهنگی جوامع داشته باشد.

در جامعه امروز ما به دلایل متعددی، اقتصاد به یکی از مهم‌ترین مسائل روز کشور تبدیل شده است. چراکه موضوعات اقتصادی به دلیل پیوستگی با معیشت و رفاه اجتماعی همگان، در تمامی جوامع دارای اولویت است (لطفیان کریم و همکاران، ۱۳۹۹) به‌طوری‌که رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب از اقتصاد به‌عنوان نقطه کلیدی تعیین‌کننده نام می‌برد: اقتصاد یک نقطه‌ی کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و دخالت دشمنان است (بیانیه گام دوم انقلاب، بخش اقتصاد ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). ایشان همچنین با توجه به شرایط کنونی جهان و شرایط ویژه‌ای که اقتصاد ایران آن را تجربه می‌کند (تحریم‌های اقتصادی به‌ویژه تحریم نفتی، رشد نقدینگی و تورم بالا، کسری بودجه شدید و نا ترازای نظام بانکی و...)؛ بارها و بارها به صراحت عنوان کرده‌اند که مسئله اول کشور اقتصاد، مشکلات اقتصادی و معیشت مردم است و داشتن نگاه علمی و برنامه‌ریزی مدبرانه و استمرار سیاست‌ها در حوزه اقتصاد الزامی است: مسئله‌ی اصلی مردم فضای مجازی و سیاست خارجی و ارتباط با این دولت و آن دولت نیست؛ مسئله‌ی اصلی مردم چیزهای دیگر است؛ مسئله‌ی اصلی مردم بیکاری جوان‌ها است، مسئله‌ی اصلی مردم معیشت طبقات ضعیف جامعه است، مسئله‌ی اصلی مردم مافیای وارداتی است که کمر تولید داخلی را می‌شکند (بیانات با نمایندگان مجلس دوازدهم از فضای مجازی، ۱۴۰۰/۳/۶) و در جای دیگر در مورد اهمیت اقتصاد به‌عنوان یکی از ارکان نظام ثروتمند کردن جامعه می‌فرماید: اهمیت می‌دهیم به مسائل اقتصاد، چون در نظام اسلامی، اقتصاد نقش بسیار مهمی دارد. اینکه بعضی تصور کنند که در نظام اسلامی به مقوله‌ی تولید ثروت و گسترش رفاه عمومی و تولید بنگاه‌های مهم ثروت ساز بی‌اعتنائی شده، خطای بزرگی است؛ چنین چیزی نیست. یکی از ارکان مهم نظام اسلامی ثروتمند کردن جامعه و کشور است؛ ثروت ملی (بیانات در دیدار جمعی از تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی، ۱۳۹۸/۸/۲۸).

رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم به‌عنوان یک سند راهبردی آینده‌نگارانه با نگاهی واقع‌بینانه و علمی به گذشته، حال و آینده انقلاب اسلامی به‌ترسیم نقشه راه آینده مطلوب انقلاب اسلامی در قالب تمدن نوین اسلامی می‌پردازند. این بیانیه به‌عنوان سندی بالادستی و کلان، ناظر بر تمامی سیاست‌گذاری‌ها و کنش‌های ساختار رسمی نظام، اعم از قوای سه‌گانه و نهادهای حاکمیتی و مردم ایران اسلامی است (ناصر چاووشی، ۱۳۹۸). نکته مهم در وجوه اقتصادی این بیانیه، ابتدای آن بر یک نظام تحلیلی جامع و منسجم است که وضعیت اقتصادی را از زاویه حکمرانی موردتوجه قرار داده و تصویری کلان از راهبردهای توسعه‌ای کشور ارائه می‌نماید (کشاوری و علیخان زاده، ۱۳۹۹). از این‌رو مطالعه درباره محور اندیشه‌های مقام معظم رهبری به‌عنوان سند بالادستی نظام، نه تنها اهمیت علمی ویژه‌ای دارد، بلکه در ابهام‌زدایی از فهم سیاست‌گذاری‌های صحیح اقتصادی مؤثر است.

بنابراین با توجه به تأکید مقام معظم رهبری به اهمیت نقش اقتصاد در توسعه و پیشرفت یک جامعه؛ دستیابی به آینده مطلوب و پایدار اقتصادی نیازمند مطالعه و واکاوی عمیق عوامل تأثیرگذار بر آینده اقتصاد ایران است؛ چراکه هرکدام از آن‌ها روایت خاص خود را از آینده به همراه دارند و منجر به چشم‌اندازهای متفاوت از آینده می‌شود.

علیرغم اینکه تاکنون تحقیقاتی با دید جزء نگرانه مسائل اقتصاد ایران صورت گرفته؛ لکن پژوهش‌هایی با موضوع شناسایی و تحلیل عوامل کلیدی شکل‌دهنده آینده اقتصاد ایران با رویکردی کلان و آینده‌پژوهانه بسیار محدود است. بر مبنای همین رویکرد کلان تا به حال تحقیقات داخلی بسیار محدودی بر شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده و تأثیرگذار بر روندها، رویدادها، تصاویر و اقدامات آینده اقتصاد ایران صورت گرفته است. لذا خلأ تحقیقاتی در این خصوص کاملاً مشخص است؛ بنابراین در همین راستا نوشتار حاضر می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که عوامل کلیدی و پیشران‌های راهبردی شکل‌دهنده آینده اقتصاد ایران در راستای تحقق بیانیه گام دوم انقلاب کدام‌اند؟ و دسته‌بندی و اولویت‌بندی این پیشران‌ها که آینده‌های محتمل اقتصاد ایران را شکل می‌دهند به چه صورت است؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها ابتدا باید عوامل و پیشران‌های راهبردی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب واکاوی شوند؛ سپس پیشران‌ها بر اساس مدل EPISTELU که مدل کامل‌تری از تجزیه و تحلیل محیطی است، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

در این پژوهش، ابتدا مروری بر مبانی نظری و سوابق پژوهشی مرتبط با موضوع پژوهش انجام می‌شود. سپس، روش‌شناسی پژوهش مورد بحث قرار می‌گیرد. در پایان، نیز یافته‌های پژوهش، بحث و نتیجه‌گیری ارائه می‌شود.

مبانی نظری و پیشینه شناسی تحقیق

پیشینه شناسی تحقیق

هرچند پژوهش‌های زیادی در زمینه بررسی‌های جزءنگرانه از مسائل اقتصاد ایران صورت گرفته است اما حجم پژوهش‌های مرتبط با تحلیل‌های کل گرایانه از مسائل اقتصاد ایران بسیار کم است. این در حالی است بدون درک جامع و نظام‌مند از اقتصاد و عوامل شکل‌دهنده آن نمی‌توان برای آن سیاست‌گذاری کرد. بررسی نویسندگان نشان می‌دهد که پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه تحلیل اقتصادی بیانیه گام دوم بسیار اندک بوده و عمده محتوای تولید شده در این زمینه محدود به تحلیل‌های رسانه‌ای و یادداشت‌های تحلیلی است که به جهت عدم اعتبار علمی در این قسمت مورد توجه قرار نگرفته است و صرفاً پژوهش‌های علمی مرتبط ذکر شده است.

جدول شماره ۱: پیشینه تجربی پژوهش

نویسندگان	اهداف	یافته‌ها
کشاورز و علیخان زاده (۱۳۹۹)	مدل‌سازی نظام مسائل حکمرانی اقتصادی مبتنی بر تحلیل بیانیه گام دوم	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مسائل اقتصاد ایران دارای سه ضلع ساختاری، مدیریتی و بین‌المللی است. دولتی بودن اقتصاد، غفلت از اقشار نیازمند و ظرفیت‌های بهره‌برداري نشده، فساد اقتصادی، نگاه به خارج نه ظرفیت‌های داخلی و بودجه‌بندی معیوب، تبعیض در بهره‌مندی از منابع عمومی، وابستگی اقتصادی به نفت، بیکاری جوانان، تحریم اقتصادی، وسوسه‌های دشمن، عدم رعایت اولویت‌بندی‌ها و عدم ثبات در سیاست‌های اجرایی، شکاف طبقاتی و فقر درآمدی و وجود هزینه‌های زائد از مؤلفه‌های نظام مسائل اقتصاد ایران است
غنی زاده و بهرامی (۱۳۹۸)	تبیین جایگاه و نقش پلیس امنیت اقتصادی در تحقق اهداف بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که لازمه اصلی برای تحقق شاخص‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه امنیت اقتصادی اتخاذ رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا به همراه تدوین قوانین و مقررات مکفی، داشتن تشکیلات اجرایی توانمند و عزم عمومی در مردم برای تأمین امنیت اقتصادی است.
اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۷)	شناسایی برخی از عوامل تأثیرگذار بر آینده اقتصادی ایران باهدف نگارش سناریوهای اقتصاد ایران	با توجه به نتایج پژوهش قیمت نفت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، حجم تجارت خارجی، نرخ ارز، ثبات سیاسی، تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی، هزینه‌های دولت، درآمدهای مالیاتی دولت، سیاست‌های پولی، نرخ تورم و ثبات اقتصادی از عوامل تأثیرگذار بر آینده اقتصاد ایران است.

<p>نتایج این پژوهش بیانگر آن است که صنایع دانش‌بنیان، صنایع دانش، جامعه یادگیری، جامعه اطلاعاتی، دولت دانش و فضای کسب‌وکار از متغیرهای شکل‌دهنده آینده اقتصاد دانش‌بنیان در ایران هستند.</p>	<p>آینده‌نگاری اقتصاد دانش‌بنیان ایران در افق ۱۴۰۴</p>	<p>یعقوبی و همکاران (۱۳۹۹)</p>
<p>نتایج این پژوهش نشان می‌دهد از اشکالات اساسی مدیریت اقتصادی کشور، نداشتن الگویی برای مدیریت اقتصاد در شرایط حساس و بحرانی است. در شرایط فعلی که با مسئله مهم تحریم‌ها مواجه هستیم با وجود تلاش مستمر مسئولان، متأسفانه بسیاری از مسائل به چالش تبدیل شده و چالش‌ها نیز فرصت اثرگذاری منفی بر اهداف پیدا کرده‌اند</p>	<p>شناسایی مؤلفه‌ها اقتصاد مقاومتی و تبیین راهبردها در راستای پیاده‌سازی الگوی اقتصاد مقاومتی در کشور</p>	<p>باقری و موسوی (۱۳۹۷)</p>
<p>در این پژوهش ۲۶ عامل کلیدی تأثیرگذار بر آینده ساختار دولت شناسایی شد سپس از میان این عوامل دو عامل افزایش تقویت و حمایت از سازمان‌های غیردولتی و خصوصی و کاهش ساختارهای فرایندی در وزارتخانه‌ها به‌عنوان عدم قطعیت کلیدی برای محورهای سناریو در افق ۱۴۰۴ شناسایی شدند.</p>	<p>ساختار دولت در آینده ۱۴۰۴ با توجه به سند اقتصاد مقاومتی</p>	<p>میبینی و معمارزاده (۱۳۹۵)</p>
<p>هدف اصلی کتاب پرداختن به مبانی نظری و سیاست‌های کلی ایده اقتصاد مقاومتی است. هرچند نویسنده از بطن فرمایشات مقام معظم رهبری اشاره‌ای هم به برخی سازوکارها کرده است اما ورود عمیقی به این مسئله نداشته است.</p>	<p>ترسیم مبانی و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تبیین شاخص‌های آن</p>	<p>عبدالملکی (۱۳۹۵)</p>
<p>در این پژوهش، با توجه به بیانات مقام معظم رهبری شاخص‌های الگوی اسلامی ایرانی در ۶ حوزه شاخص‌های سیاسی، اقتصادی، علم و فناوری، زیست‌محیطی، توسعه انسانی، اجتماعی و فرهنگی طبقه‌بندی و در نهایت مدل مفهومی جهت اجرای الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت با توجه به این شاخص‌ها طراحی و ارائه گردیده است</p>	<p>شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر الگوی اسلامی ایرانی</p>	<p>اجاقی و محمود آقایی (۱۳۹۹)</p>
<p>در این پژوهش با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین، تعداد ۱۰۹ پیشران اقتصادی احصاء و در گام دوم پیشران‌های مشابه با یکدیگر، ادغام و تعداد ۳۸ عامل مشخص شده است. در ادامه بر اساس نظر خبرگان تعداد ۲۸ عامل مهم و اثرگذار تعیین و در انتها با به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، تعداد ۱۲ عامل مهم و تأثیرگذار و تعداد پنج عامل به‌عنوان عوامل اقتصادی کلیدی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران مشخص شده‌اند.</p>	<p>تبیین عوامل اقتصادی کلیدی تأثیرگذار بر قدرت دفاعی ایران</p>	<p>نجفی و همکاران (۱۳۹۹)</p>

آینده‌نگاری راهبردی و نقش آن در شناسایی پیشران‌های کلیدی

آینده‌نگاری راهبردی تلاشی است برای شکل دادن به آینده، شناسایی تحولات قبل از تبدیل شدن به تغییرات واقعی و شناسایی الگوها قبل از ظهور آن‌ها (سیلوا و همکاران، ۲۰۲۰). به بیانی دیگر آینده‌نگاری راهبردی امکان اکتشاف و بهره‌برداری از فرصت‌ها، امکانات و محدودیت‌ها را برای دستیابی به مزیت رقابتی پایدار فراهم می‌کند (ایدن و همکاران، ۲۰۱۷؛ روهربک و همکاران، ۲۰۱۵). آینده‌نگاری راهبردی بر دیدگاه‌ها و نگرش‌های باکیفیت بالا روبه‌جلو متمرکز است؛ که به تحلیل گذشته، حال و آینده می‌پردازد. در این راستا اسلاتر (۲۰۱۸) مطرح می‌کند که یک شمای ساختاری از آینده می‌تواند توسط شش سؤال کلیدی حاصل شود که عبارت‌اند از: (۱) استمرارها و پیوستگی‌های اصلی چیست؟ (۲) روندهای اصلی کدام‌اند؟ (۳) مهم‌ترین فرآیندهای تغییر کدام‌اند؟ (۴) جدی‌ترین مشکلات چیست؟ (۵) عوامل مؤثر و جدید مسیر حرکت به آینده کدام‌اند؟ (۶) منابع اصلی الهام و امید کدام‌اند؟ که پاسخ به پرسش‌های از این قبیل دانش و معرفت تأویلی را به دست می‌دهد که می‌توان از آن در خلق و بهسازی نقشه آینده بهره گرفت.

بر مبنای دیدگاه میشل گوده در مورد آینده‌نگاری، آینده‌نگاری شامل دو جزء اصلی است: پیش‌نگری و اقدام (گوده، ۲۰۱۱: ۱۸). پیش‌نگری به‌منظور مشخص کردن عوامل و متغیرهای اثرگذار بر شکل‌گیری آینده و اقدام به‌منظور تدوین راهبردهای آینده‌نگرانه (رویکرد پیش‌فعالانه) و راهبردهای آینده‌ساز (فرافعال) در راستای آینده‌های ممکن و مطلوب است. در پیش‌نگری باید کلیه پیشران‌ها، روندها و کلان‌روندها شناسایی و بررسی شوند. علاوه بر این، علائم ضعیف، رویدادهای محتمل و مؤثر آینده نیز مورد کاوش و شناسایی قرار می‌گیرند تا ضمن مشارکت دادن ذینفعان، تصاویر ذهنی و ارزش‌های آنان مورد بازخوانی قرار گیرد. از این‌رو، شناسایی پیشران‌های کلیدی و عدم قطعیت کلیدی از مهم‌ترین فعالیت‌ها در مرحله پیش‌نگری آینده‌نگاری راهبردی به‌حساب می‌آید. به‌ویژه هنگامی که افق زمانی فراتر از ده سال مدنظر باشد، در این مرحله، روش دلفی اطلاعات معتبر و ارزشمندی را عرضه می‌کند (لاینز، ۲۰۱۲؛ نواک و همکاران، ۲۰۱۱). پژوهش حاضر به این مرحله از آینده‌نگاری راهبردی می‌پردازد.

به نیروهای تغییری که در پس‌یک‌روند وجود دارند و معمولاً عوامل پیش‌برنده تغییر به‌شمار می‌روند، پیشران می‌گویند (گوردون، ۱۳۹۲: ۱۸۲). پیشران‌ها نیروهای عمده یا متغیرهای کلیدی شکل‌دهنده آینده هستند که به‌صورت غیرمستقیم بر آینده حوزه‌های اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی و... تأثیر می‌گذارند (برومند و شریفی میلانی، ۱۴۰۰). بدین ترتیب آینده حاصل وقوع نیروهای پیشران هستند که با کمک آن‌ها می‌توان تصاویری از آینده اقتصاد ایران را شناسایی و

توصیف نمود و تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران را در اتخاذ تصمیم‌های راهبردی در شرایط عدم قطعیت توانمند نمود.

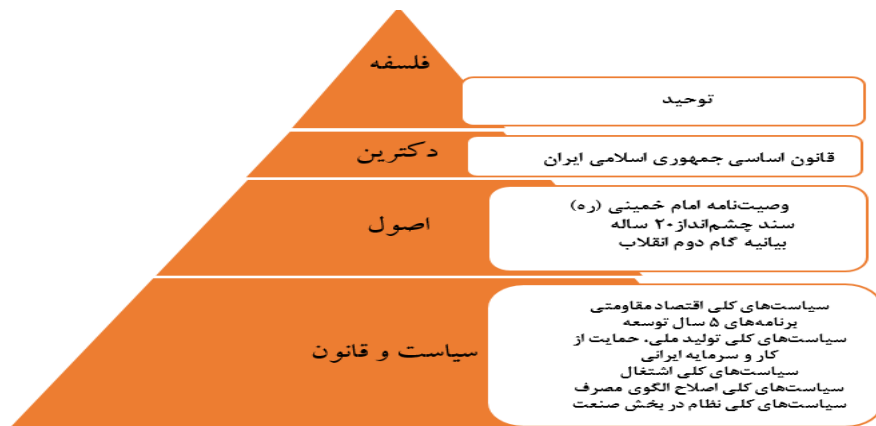
اهمیت بیانیه گام دوم انقلاب و تبیین جایگاه آن در اسناد سیاستی جمهوری اسلامی ایران

بیانیه گام دوم انقلاب یکی از ابتکارات رهبر حکیم و فرزانه انقلاب است که می‌توان آن را به‌عنوان یکی از تصویرپردازی‌های مهم در طول حیات انقلاب اسلامی برشمرد؛ این بیانیه به دنبال آن است که تصویری از حرکت انقلاب اسلامی از زمان شروع و نهضت و سپس پیروزی انقلاب اسلامی تا زمان حال ارائه داده و در امتداد آن تصویر مسیر پیشروی انقلاب تا تحقق آینده مطلوب (تمدن نوین اسلامی) آن ارائه گردیده است (مهتدی و عرب بافرانی، ۱۳۹۹؛ محمد ولی و صفر آهنگ، ۱۳۹۸). این بیانیه ضمن ارائه تحلیلی بر چهل سال گذشته، دستاوردها و برخی نقاط ضعف آن تو صیه‌هایی (در حوزه‌های گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و دینی) برای پیشرفت پیشبرد اهداف ایران مطرح نموده است (اقبال و رجبی فرجاد، ۱۳۹۹).

یکی دیگر از نکات قابل توجه در این بیانیه بر شمردن پیشران‌هایی است که به آینده انقلاب اسلامی شکل داده و تصویر و آرمان بزرگ انقلاب را عملی می‌سازند. یکی از پیشران‌های مهم و سرنوشت ساز انقلاب اسلامی در تمامی مقاطع چهل سال گذشته جوانان بوده‌اند؛ اما کنکاش در متن بیانیه، بیانگر وجود پیشران‌های متعدد دیگری نیز هست. این پیشران‌ها شامل علم و پژوهش/علم و فناوری، اخلاق و معنویت، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی است (غفاری هاشجین و نیکونهاد، ۱۳۹۹) که در پژوهش حاضر پیشران‌های تأثیرگذار بر آینده اقتصاد ایران مورد بررسی قرار می‌گیرند.

نظام سیاست‌گذاری در کشور ایران نیز همانند سایر کشورها تابعی از شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است و اسناد سیاستی با توجه به سطح تصمیم‌گیرندگان در یکی از چهار سطح فلسفه، دکترین، اصول و سیاست تقسیم‌بندی می‌شوند (عطار و خواجه نائینی، ۱۳۹۴؛ پور عبا سی و همکاران، ۱۳۹۸). فلسفه، روح حاکم بر کل نظام سیاست‌گذاری را مشخص می‌کند و بعضاً قوانین نانوشته‌ای در خصوص ارزش‌های حاکم بر نظام‌های سیاست‌گذاری است (خسرو پناه و یزدانی فر، ۱۳۹۵). دکترین خط‌مشی کلی نظام را تشکیل می‌دهند و عبارت است از اعتقاداتی که در یک مکتب فکری جایگاه برجسته‌ای دارند (خسرو پناه و یزدانی فر، ۱۳۹۵)؛ بنابراین دکترین مفاهیم کلی، ثابت و بدون تغییر است که کلیات موجودیت یک نظام را تبیین می‌کند. اصول، نقشه راه و مسیر حرکت را تعیین می‌کنند و همچون دکترین تغییرناپذیرند. اگرچه جهت را روشن می‌کنند، ولی شامل اقدامات و رفتارها نبوده و کلی‌تر هستند.

اصول مستقیماً در قوانین منعکس نمی‌شوند، اما کلیه قوانین و سیاست‌ها مبتنی بر اصول تعیین می‌گردد (پور عباسی و همکاران، ۱۳۹۸). قوانین و سیاست‌ها پایین‌ترین سطح و شامل گام‌ها و برنامه‌های کاربردی هستند که مبتنی بر اصول تدوین می‌شوند و اقدامات ما در پاسخ به دکترین و اصول هستند (پور عباسی و همکاران، ۱۳۹۸). در نظام جمهوری اسلامی ایران، حوزه اقتصاد اهمیت بالایی دارد و سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران، ابلاغ شده از سوی رهبر معظم انقلاب زیر بخش‌های متعددی در حوزه‌های مختلف اقتصادی دارد؛ برای مثال، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، سیاست‌های کلی تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، سیاست‌های کلی اشتغال، سیاست کلی اصلاح الگوی مصرف، سیاست‌های کلی در بخش صنعت، بخش انرژی و امنیت اقتصادی از جمله مهم‌ترین زیر بخش‌های اقتصادی سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران هستند.

شکل شماره ۱: سلسله‌مراتب اسناد سیاستی در کشور (عطار و خواجه نائینی، ۱۳۹۴؛ پور عباسی و همکاران، ۱۳۹۸)

بنابراین بر اساس روح حاکم بر نظام جمهوری اسلامی ایران و چهار سطح ذکر شده می‌توان توحید را به‌عنوان فلسفه اصلی نظام جمهوری اسلامی و قانون اساسی ایران را به‌عنوان دکترین در نظر گرفت. بیانیه گام دوم انقلاب در سطح اصول قرار گرفته که با نگاهی آینده‌نگرانه مسیر کلی کشور را روشن می‌سازد و سیاست‌ها نیز شامل سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران است. بر اساس جایگاه‌یابی صورت گرفته، شناسایی و واکاوی پیشران‌های مؤثر بر آینده اقتصاد ایران در راستای تحقق بیانیه دوم مستلزم بررسی سیاست‌های کلی نظام است. لذا در پژوهش حاضر علاوه بر تجزیه و تحلیل بیانیه گام دوم انقلاب، سیاست‌های کلی نظام نیز مورد بررسی قرار می‌گیرند چراکه با بررسی این موارد می‌توان فهم و درک جامع و منسجمی از آینده اقتصاد ایران داشت.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نظر جهت‌گیری پژوهش کاربردی-توسعه‌ای، از منظر هدف توصیفی و از لحاظ راهبردهای پژوهش پیمایشی (مصاحبه با خبرگان و پرسشنامه) است. جهت انجام پژوهش از روش آمیخته (ترکیبی) با راهبرد غالب اکتشافی متوالی استفاده شده است. راهبرد اکتشافی-متوالی، راهبردی دومرحله‌ای است که ابتدا داده‌های کیفی گردآوری می‌شود و سپس به جمع‌آوری داده‌های کمی می‌پردازد و در نهایت نتایج در مرحله‌ی تفسیر ادغام می‌شوند (کرسول، ۱۳۹۶).

شکل شماره ۲: فرایند پژوهش ترکیبی اکتشافی- متوالی (اقتباس از کرسول و همکاران، ۲۰۱۱)

مراحل تفصیلی اجرای تحقیق و همچنین ابزارهای بکار رفته در هر مرحله بدین قرار است: احصاء پیشران‌ها: در این مرحله با استفاده از پویش محیطی به انجام مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای پرداخته شد و به‌منظور تدوین فهرستی از عوامل شکل‌دهنده آینده اقتصاد ایران از بیانیه گام دوم انقلاب، اسناد بالادستی، سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران و مطالعات تجربی مرتبط با موضوع پژوهش با تمرکز بر بازه زمانی یک دهه اخیر گردآوری و سازمان‌دهی شد.

دسته‌بندی پیشران‌ها: در آینده‌نگاری روش‌های مختلفی برای دسته‌بندی پیشران‌ها وجود دارد که معمولاً انتخاب این دسته‌بندی‌ها با توجه به بافت محیطی و شرایط ساختاری موضوع موردپژوهش، انجام می‌شود. الگوهای رایج بررسی محیطی، مانند رویکرد STEEPV و مشتقات آن از قبیل EPISTLE، STEEP، STEEPLD، PESTLE، STEP، PEST، اطلاعات حاصل از آن‌ها ما را در ورود به فرآیند آینده‌نگاری راهبردی و شناسایی پیشران‌ها، عدم قطعیت‌ها، ابزارها و بدیل‌ها راهنمایی می‌کند (هاینز و بیشاپ، ۲۰۰۶). پس از مطالعه مبانی نظری پژوهش مدل EPISTELU با هشت جریان اصلی (اقتصادی، سیاسی، نهادی، اجتماعی، فناوری، زیست‌محیطی، حقوقی، دانشگاهی) طبقه‌بندی گردید.

پالایش فهرست: به‌منظور ایجاد اجماع در خصوص پیشران‌های شناسایی شده، از تحلیل دلفی فازی استفاده شد. شرکت‌کنندگان در تحقیق دلفی از ۵ تا ۲۰ نفر را شامل می‌شوند که حداقل تعداد شرکت‌کنندگان، بستگی به چگونگی طراحی روش تحقیق دارد (هلمر، ۱۹۹۴: ۳۲۳). با توجه به ماهیت این پژوهش (چون موضوع پژوهش یک موضوع تخصصی است، نمی‌توان از روش‌های احتمالی و تصادفی برای انتخاب نمونه استفاده کرد) بهترین روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری هدفمند

بر اساس اصل کفایت نظری بود. تعداد مناسب اعضای پنل و حجم نمونه در مطالعه دلفی نکته مهمی است که باید به آن توجه کرد. همچنین مانند هر نمونه‌گیری دیگر، حجم نمونه بستگی به عواملی مانند امکان دسترسی به افراد، زمان لازم و هزینه گردآوری اطلاعات بستگی دارد. بر همین اساس و برای حفظ اعتبار پژوهش و با در نظر گرفتن ریزش پاسخ‌دهندگان در طول مطالعه، حدود ۲۵ نفر انتخاب شدند و پس از پالایش کردن و اعمال شاخص‌های موردنظر فهرستی ۱۵ نفر برای اعضای پنل انتخاب شده‌اند. دلیل انتخاب این خبرگان داشتن تسلط نظری و تجربه عملی در حوزه آینده‌پژوهی، اقتصاد، مدیریت و سیاست‌گذاری و آشنایی با مفاهیم اقتصادی، نیروهای شکل‌دهنده آینده و پیشران، عدم قطعیت، بیانیه گام دوم انقلاب و با آثار علمی و پژوهشی متعدد با حداقل ۲ سال سابقه کار علمی در این حوزه‌ها و همچنین تمایل و توانایی مشارکت در پژوهش و دسترسی بوده است. آمار سابقه کاری افراد بین ۲ تا ۳۲ سال را نشان می‌دهد که میانگین سابقه کار پاسخ‌دهندگان ۹/۲ سال است. به‌منظور گردآوری داده‌های پژوهش در این مرحله، از پرسش‌نامه و برای تحلیل داده‌ها، از روش دلفی فازی با اعداد مثلثی استفاده شده است. مراحل اجرایی روش دلفی فازی در واقع ترکیبی از اجرای روش دلفی و انجام تحلیل‌ها بر اطلاعات با استفاده از تعاریف نظریه مجموعه‌های فازی است (عالم تبریز و شایسته، ۱۳۹۰: ۱۹۷). به‌منظور اطمینان از اجماع خبرگان، روش دلفی فازی در این پژوهش در دو دور انجام شد.

شناسایی پیشران‌های اولویت‌دار: سپس از نمودار پراکنش برای شناسایی پیشران‌های اولویت‌دار استفاده می‌شود محورهای در نظر گرفته شده برای نمودار پراکنش، شامل میانگین عدم قطعیت و میانگین تأثیر هر پیشران است. خبرگان به میزان تأثیر هر پیشران بر اساس طیف لیکرت نمره ۱-۵ دادند. همچنین به میزان عدم قطعیت هر پیشران نمره ۰-۱۰۰ داده شد.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف: یافته‌های تحقیق

با توجه به مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده و مقالاتی که در پیشینه تحقیق از آن‌ها نام‌برده شد، تعداد ۲۱۲ عامل شکل‌دهنده آینده اقتصاد ایران شناسایی گردید؛ سپس این فهرست توسط گروه پژوهش مورد پالایش قرار گرفت و با ادغام موارد مشابه و حذف موارد تکراری، فهرستی شامل ۵۰ عامل شکل‌دهنده آینده تنظیم و دسته‌بندی شد.

جدول شماره ۲: عوامل شکل دهنده آینده اقتصاد ایران بر اساس مدل EPISTELU

منابع	عوامل	حوزه
کشاورز و علی‌خان زاده (۱۳۹۹)؛ صالحی و همکاران (۱۳۹۸)؛ ایمانی و همکاران (۱۳۹۷)؛ اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۶)؛ شقاقی شهری (۱۳۹۷)؛ میرزاخان‌شهری (۱۳۹۳)؛ موسوی و فروزنده دهکردی (۱۳۹۷)	<ol style="list-style-type: none"> ۱) فساد اقتصادی ۲) خوداتکایی اقتصادی ۳) کنترل تورم ۴) سهم مالیات در بودجه ۵) اقتصاد مردمی، بومی و اسلامی ۶) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و توسعه‌ی پیوندهای اقتصادی و تجاری متقابل ۷) نرخ ارز ۸) رشد و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی ۹) توجه به خصوصی‌سازی و اصل ۴۴ ۱۰) اصلاح سیستم بانکی کشور ۱۱) سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف 	اقتصادی
سیف (۱۳۹۲)؛ نجفی و همکاران (۱۳۹۹)؛ اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۶)؛ کشاورز و علی‌خان زاده (۱۳۹۹)؛ ایمانی و همکاران (۱۳۹۷)	<ol style="list-style-type: none"> ۱) ثبات سیاست‌های اجرائی ۲) دیپلماسی اقتصادی، تعامل سازنده و هوشمندانه با جهان ۳) تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران ۴) ضعف‌های مدیریتی و عیوب ساختاری ۵) الگوی مناسب حکمرانی ۶) احزاب و مکاتب سیاسی 	سیاسی
سیف (۱۳۹۲)؛ عباس‌نیا و همکاران (۱۳۹۸)؛ صالحی و همکاران (۱۳۹۸)	<ol style="list-style-type: none"> ۱) ضعف نهادهای اجتماعی و مردمی ۲) رانت‌جویی و ساختار دولت رانتی ۳) قوانین و الزامات نهادی تولید ۴) نبود نهاد ناظر مستقل ۵) نقش نهادهای عمومی غیردولتی و دموکراتیک اقتصادی 	نهادی
باقری و موسوی (۱۳۹۷)؛ کشاورز و علی‌خان زاده (۱۳۹۹)؛ شقاقی شهری (۱۳۹۷)؛ خوانساری و قلیچ (۱۳۹۴)؛ ایمانی و همکاران (۱۳۹۷)؛ پور عزت و عبدی (۱۳۹۸)؛ لطفیان کریم و همکاران (۱۳۹۹)	<ol style="list-style-type: none"> ۱) بیکاری جوانان ۲) شکاف طبقاتی ۳) فرهنگ‌سازی و ترویج گفت‌وگو اقتصاد مقاومتی ۴) میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی ۵) ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی 	اجتماعی - فرهنگی
یعقوبی و همکاران (۱۳۹۹)؛ خوانساری و قلیچ (۱۳۹۴)؛ صالحی و همکاران (۱۳۹۸)؛ شقاقی شهری (۱۳۹۷)	<ol style="list-style-type: none"> ۱) مولد شدن و صنایع دانش‌بنیان ۲) بومی‌سازی بانکداری الکترونیکی و فناوری اطلاعات ۳) افزایش فعالیت‌های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوری‌های جدید و استفاده در تولید) ۴) دولت الکترونیک ۵) فرصت‌های شغلی پایدار با تأکید بر استفاده از توسعه فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان و آینده‌نگری نسبت به تحولات آن‌ها ۶) اقتصاد دیجیتال 	فناوری

سیف (۱۳۹۲)، عباس نیا و همکاران (۱۳۹۸)؛ اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۶)؛ میرزاخانی ۱۳۹۳؛ نجفی و همکاران (۱۳۹۹)	(۱) تصویب قانون برای اقتصاد غیررسمی و قاچاق (۲) اصلاح نظام جامع مدیریت و ساماندهی منابع (۳) تصویب سیاست‌های پولی (۴) بازنگری در قوانین جزایی (۵) تنقیح و اصلاح قوانین و مقررات (ازجمله اصلاح قانون پولی و بانکی، تأمین اجتماعی و مالیات‌ها) (۶) امنیت سرمایه‌گذاری در کشور توسط قوای مجریه و قضاییه (۷) اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر اقتصادی	حقوقی
نجفی و همکاران (۱۳۹۹)؛ سیف (۱۳۹۲)	(۱) بودجه تخصیص یافته جهت انجام امور تحقیق و توسعه (۲) شرایط اشتغال برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی (۳) شکاف سرمایه انسانی دانشگاه و نیاز صنعت (۴) ارتقا جایگاه پژوهش در تدوین سیاست‌ها (۵) تنظیم رابطه‌ی متقابل تحصیل با اشتغال	دانشگاه ی
باقری و موسوی (۱۳۹۷)؛ ایمانی و همکاران (۱۳۹۷)؛ صالحی و همکاران (۱۳۹۸)	(۱) موقعیت ممتاز جغرافیایی (۲) رشد اقتصاد سبز و ارتقاء شاخص‌های: زیست‌محیطی (۳) توسعه پایدار گردشگری و صنعت ایران‌گردی	زیست‌م حیطی

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

بعد از شناسایی عوامل شکل دهنده مؤثر بر آینده اقتصاد ایران، این عوامل در قالب پرسشنامه باهدف کسب نظر خبرگان در یک طیف پنج گزینه‌ای متغیرهای زبان‌شناختی شامل گزینه‌های کاملاً بی‌اهمیت تا گزینه خیلی مهم طراحی شدند. از آنجایی که خصوصیات متفاوت افراد بر تعابیر ذهنی آن‌ها نسبت به متغیرهای کیفی اثرگذار است، لذا با تعریف دامنه متغیرهای کیفی، خبرگان با ذهنیت یکسان به سؤال‌ها پاسخ می‌دهند. البته انواع مختلفی از اعداد فازی مثل اعداد فازی مثلثی، دوزنقه‌ای و نمایی وجود دارد؛ اما در پژوهش حاضر از تبدیل متغیرهای کلامی به اعداد مثلثی فازی با روش ارائه‌شده حبیبی و همکاران (۲۰۱۵) مطابق جدول زیر استفاده شده است.

جدول شماره ۳: عبارت‌های کلامی تکنیک دلفی فازی

عدد فازی	متغیر زبانی
(۰, ۰, ۲۵)	کاملاً بی‌اهمیت
(۰, ۰, ۲۵, ۰, ۵)	بی‌اهمیت
(۰, ۲۵, ۰, ۵, ۰, ۷۵)	تا حدودی
(۰, ۵, ۰, ۷۵, ۱)	مهم
(۰, ۷۵, ۱, ۱)	خیلی مهم

در مرحله بعد بر اساس نتایج موجود، میانگین میزان تأثیرگذار بودن هر یک از پیشران‌ها طبق روابط زیر محاسبه می‌گردد.

$$A^{(i)} = (a_1^i, a_2^i, a_3^i), \quad i = 1, 2, 3, \dots, n \quad (1)$$

$$A_m = (a_{m1}^i, a_{m2}^i, a_{m3}^i) = \left(\frac{1}{n} \sum a_1^{(i)}, \frac{1}{n} \sum a_2^{(i)}, \frac{1}{n} \sum a_3^{(i)} \right) \quad (2)$$

در رابطه فوق $A^{(i)}$ بیانگر دیدگاه فرد خبره i ام و A_m بیانگر میانگین دیدگاه‌های خبرگان هست. مرحله بعدی فازی زدایی هست. در این پژوهش به منظور فازی زدایی از روش مقدار میانگین، استفاده می‌شود. مقدار فازی زدایی به روش مقدار میانگین برابر است با:

$$S(A) = 1/2(S_L(A) + S_R(A))$$

$$S(A) = 1/2 \left[(a_{2i} - \int_{a_{1i}}^{a_{2i}} f_{\bar{A}}(x)) + (a_{2i} - \int_{a_{2i}}^{a_{3i}} f_{\bar{A}}(x)) \right] = \frac{a_{1i} + 2a_{2i} + a_{3i}}{4}$$

سپس می‌توان اختلاف نظر هر یک از خبرگان را طبق رابطه ۳ محاسبه نمود. در حقیقت بر اساس این رابطه هر یک از خبرگان می‌توانند نظر خود را با میانگین نظرات بسنجند و در صورت تمایل نظرات قبلی خود را تعدیل نمایند.

$$e = (a_{m1} - a_1^{(i)}, a_{m2} - a_2^{(i)}, a_{m3} - a_3^{(i)}) \\ = \left(\frac{1}{n} \sum a_1^{(i)} - a_1^i, \frac{1}{n} \sum a_2^{(i)} - a_2^i, \frac{1}{n} \sum a_3^{(i)} - a_3^i \right) \quad (3)$$

با استفاده از رابطه ۳ اختلاف نظرات خبرگان محاسبه و در پرسشنامه‌ای تنظیم گردید. سپس هر یک از خبرگان با توجه به ارزیابی مجدد نظر قبلی خود، نظرات جدید را اعلام نمودند. بدین ترتیب در مرحله دوم با توجه به موارد فوق، پرسشنامه دوم تهیه گردیده و همراه با نظرگاه قبلی هر فرد و میزان اختلاف آن‌ها با دیدگاه سایر خبرگان، مجدداً به اعضای گروه خبره ارسال گردید. سپس با محاسبه اختلاف میانگین‌های دو مرحله ۱ و ۲ میزان اجماع نظر خبرگان محاسبه می‌شود. چنانچه اختلاف بین میانگین نظرات دو مرحله نظرسنجی روش دلفی فازی کمتر از ۰/۲ باشد، فرآیند نظرسنجی متوقف می‌شود. بدین منظور نتایج در جدول زیر، بیان شده است:

جدول شماره ۴: نتایج حاصل از دلفی فازی

اختلاف مرحله اول و دوم	فازی زدایی مرحله دوم	نتیجه دور اول	فازی زدایی مرحله اول	اعداد فازی			پیشران‌ها
				۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۶	
۰/۰۱	۰/۸۵	تائید	۰/۸۴	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۶	فساد اقتصادی
۰/۰۱	۰/۷۴	تائید	۰/۷۳	۰/۵	۰/۷۵	۰/۹۵	خوداتکایی اقتصادی
۰/۰۴	۰/۸۲	تائید	۰/۸۶	۰/۶۵	۰/۹	۱	کنترل تورم
۰/۰۵	۰/۷۷	تائید	۰/۷۱	۰/۴۸	۰/۷۳	۰/۹	سهم مالیات در بودجه
عدم تائید			۰/۶۴	۰/۴	۰/۶۵	۰/۸۷	اقتصاد مردمی، بومی و اسلامی
۰/۰۱	۰/۷۹	تائید	۰/۷۸	۰/۵۵	۰/۸	۰/۹۵	سرمايه گذاري مستقيم خارجي و توسعه‌ي پيوندهاي اقتصادي

۰/۰۴	۰/۸۲	تائید	۰/۸۶	۰/۶۵	۰/۹	۰/۹۸	نرخ ارز
۰/۰۶	۰/۷۳	تائید	۰/۷۹	۰/۵۷	۰/۸۲	۰/۹۷	رشد و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی
۰/۰۱	۰/۷۲	تائید	۰/۷۳	۰/۵	۰/۷۵	۰/۹۳	توجه به خصوصی‌سازی و اصل ۴۴
۰/۰۲	۰/۸۷	تائید	۰/۸۵	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۸	اصلاح سیستم بانکی کشور
عدم تائید			۰/۶۲	۰/۴	۰/۶۳	۰/۸۲	سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف
۰/۰۳	۰/۸۰	تائید	۰/۷۷	۰/۵۵	۰/۸	۰/۹۲	ثبات سیاست‌های اجرایی
۰/۰۴	۰/۸۱	تائید	۰/۸۵	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۸	دیپلماسی اقتصادی، تعامل سازنده و هوشمندانه با جهان
۰/۰۵	۰/۷۹	تائید	۰/۸۴	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۵	تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران
۰/۰۴	۰/۸۴	تائید	۰/۸۸	۰/۶۷	۰/۹۲	۱	ضعف‌های مدیریتی و عیوب ساختاری
۰/۰۱	۰/۸۳	تائید	۰/۸۴	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۷	الگوی مناسب حکمرانی
عدم تائید			۰/۶۲	۰/۳۸	۰/۶۳	۰/۸۵	احزاب و مکاتب سیاسی
عدم تائید			۰/۶۴	۰/۴	۰/۶۵	۰/۸۷	ضعف نهادهای اجتماعی و مردمی
۰/۰۶	۰/۷۹	تائید	۰/۸۵	۰/۶۳	۰/۸۸	۰/۹۸	رانت جویی و ساختار دولت رانتی
۰/۰۴	۰/۷۵	تائید	۰/۷۱	۰/۴۷	۰/۷۲	۰/۹۳	قوانین و الزامات نهادی تولید
۰/۰۵	۰/۷۷	تائید	۰/۸۲	۰/۶	۰/۸۵	۰/۹۸	نبود نهاد ناظر مستقل
عدم تائید			۰/۶۸	۰/۴۳	۰/۶۸	۰/۹	نقش نهادهای عمومی غیردولتی و دموکراتیک اقتصادی
۰/۰۴	۰/۷۵	تائید	۰/۷۱	۰/۴۸	۰/۷۳	۰/۹	بیکاری جوانان
۰/۰۳	۰/۷۷	تائید	۰/۷۴	۰/۵۲	۰/۷۷	۰/۹۲	شکاف طبقاتی
عدم تائید			۰/۶۷	۰/۴۳	۰/۶۸	۰/۸۸	فرهنگ‌سازی و ترویج گفتمان اقتصاد مقاومتی
۰/۰۳	۰/۷۵	تائید	۰/۷۸	۰/۵۷	۰/۸۲	۰/۹۳	میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی
عدم تائید			۰/۵۸	۰/۳۷	۰/۵۸	۰/۷۸	ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی
۰/۰۱	۰/۸۰	تائید	۰/۷۹	۰/۵۷	۰/۸۲	۰/۹۵	مولد شدن و صنایع دانش‌بنیان
عدم تائید			۰/۶۰	۰/۳۷	۰/۶	۰/۸۵	بومی‌سازی بازکرداری الکترونیکی و فناوری اطلاعات
۰/۰۴	۰/۷۲	تائید	۰/۷۶	۰/۵۳	۰/۷۸	۰/۹۳	افزایش فعالیت‌های فناورانه
۰/۰۳	۰/۷۳	تائید	۰/۷۰	۰/۴۷	۰/۷۲	۰/۹	دولت الکترونیک
۰/۰۴	۰/۸۰	تائید	۰/۷۶	۰/۵۳	۰/۷۸	۰/۹۵	فرصت‌های شغلی پایدار با تأکید بر استفاده از توسعه فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان و آینده‌نگری نسبت به تحولات آن‌ها
۰/۰۵	۰/۷۷	تائید	۰/۷۲	۰/۴۸	۰/۷۳	۰/۹۲	اقتصاد دیجیتال
عدم تائید			۰/۶۴	۰/۴۱	۰/۶۵	۰/۸۳	تصویب قانون برای اقتصاد غیررسمی و قاچاق
۰/۰۲	۰/۸۰	تائید	۰/۸۲	۰/۶	۰/۸۵	۰/۹۷	اصلاح نظام جامع مدیریت و ساماندهی منابع
۰/۰۲	۰/۷۱	تائید	۰/۷۳	۰/۵	۰/۷۵	۰/۹۳	تصویب سیاست‌های پولی
عدم تائید			۰/۶۸	۰/۴۷	۰/۷	۰/۸۷	بازنگری در قوانین جزایی
عدم تائید			۰/۶۹	۰/۴۷	۰/۷	۰/۹	تفقیح و اصلاح قوانین و مقررات

۰/۰۸	۰/۸۲	تائید	۰/۷۴	۰/۵	۰/۷۵	۰/۹۵	امنیت سرمایه‌گذاری در کشور توسط قوای مجریه و قضاییه
۰/۰۶	۰/۸۱	تائید	۰/۷۵	۰/۵۲	۰/۷۷	۰/۹۵	اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر اقتصادی
عدم تائید			۰/۶۷	۰/۴۳	۰/۶۸	۰/۸۸	بودجه تخصیص‌یافته جهت انجام امور تحقیق و توسعه
۰/۰۹	۰/۷۹	تائید	۰/۷	۰/۴۷	۰/۷۲	۰/۸۸	شرایط اشتغال برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی
۰/۰۲	۰/۷۵	تائید	۰/۷۳	۰/۵	۰/۷۵	۰/۹۳	شنکاف سرمایه‌انسانی دانشگاه و نیاز صنعت
عدم تائید			۰/۶۵	۰/۴۲	۰/۶۷	۰/۸۵	ارتقا جایگاه پژوهش در تدوین سیاست‌ها
عدم تائید			۰/۶۵	۰/۴۲	۰/۶۷	۰/۸۷	تنظیم رابطه‌ی متقابل تحصیل با اشتغال
۰/۰۹	۰/۸۱	تائید	۰/۷۲	۰/۴۸	۰/۷۳	۰/۹۳	موقعیت ممتاز جغرافیایی
۰/۰۱	۰/۷۱	تائید	۰/۷۰	۰/۴۶	۰/۷۱	۰/۹۱	رشد اقتصاد سبز و ارتقاء شاخص‌های زیست‌محیطی
۰/۰۴	۰/۸۰	تائید	۰/۷۶	۰/۵۳	۰/۷۸	۰/۹۳	توسعه پایدار گردشگری و صنعت ایران‌گردی

درنهایت با توجه به جدول فوق، مشاهده می‌گردد که تفاوت مقادیر فازی زدایی شده نظرات خبرگان مرحله دوم توزیع پرسشنامه و مرحله اول برای عوامل تائید شده کمتر از ۰/۲ هست، بنابراین فرآیند دلفی فازی متوقف می‌شود و عواملی که مقادیر فازی زدایی آن‌ها بیشتر از ۰/۷ است به‌عنوان عوامل مؤثر آینده اقتصاد ایران در راستای بیانیه گام دوم انقلاب تائید می‌گردند که مطابق جدول زیر می‌باشند:

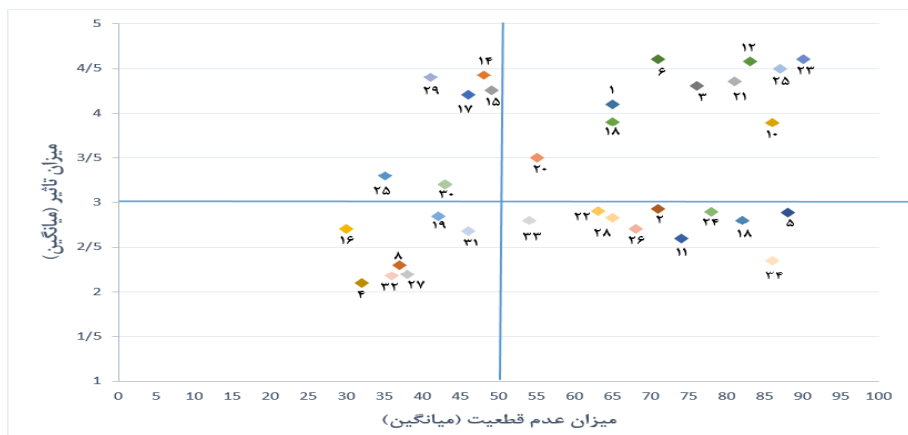
جدول شماره ۵: پیشران‌های گزینش‌شده آینده اقتصاد ایران

پیشران‌ها	ردی ف	حوزه
فساد اقتصادی	۱	اقتصادی
خوداتکایی اقتصادی	۲	
کنترل تورم	۳	
سهم مالیات در بودجه	۴	
سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و توسعه‌ی پیوندهای اقتصادی و تجاری متقابل	۵	
نرخ ارز	۶	
رشد و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی	۷	
توجه به خصوصی‌سازی و اصل ۴۴	۸	
اصلاح سیستم بانکی کشور	۹	

۱۰	ثبات سیاست‌های اجرایی	سیاسی
۱۱	دیپلماسی اقتصادی، تعامل سازنده و هوشمندانه با جهان	
۱۲	تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	
۱۳	ضعف‌های مدیریتی و عیوب ساختاری	
۱۴	الگوی مناسب حکمرانی	نهادی
۱۵	رانت جویی و ساختار دولت رانته	
۱۶	قوانین و الزامات نهادی تولید	
۱۷	نبود نهاد ناظر مستقل	
۱۸	بیکاری جوانان	اجتماعی - فرهنگی
۱۹	شکاف طبقاتی	
۲۰	میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی	
۲۱	مولد شدن، صنایع و اقتصاد دانش‌بنیان	فناوری
۲۲	افزایش فعالیت‌های فناورانه (اختراع، نوآوری و انتقال فناوری‌های جدید و استفاده در تولید)	
۲۳	دولت الکترونیک	
۲۴	فرصت‌های شغلی پایدار با تأکید بر استفاده از توسعه فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان و آینده‌نگری نسبت به تحولات آن‌ها	
۲۵	اقتصاد دیجیتال	
۲۶	اصلاح نظام جامع مدیریت و ساماندهی منابع	حقوقی
۲۷	تصویب سیاست‌های پولی و مالی	
۲۸	امنیت سرمایه‌گذاری در کشور توسط قوای مجریه و قضاییه	
۲۹	اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر اقتصادی	
۳۰	شرایط اشتغال برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی	دانشگاهی
۳۱	شکاف سرمایه انسانی دانشگاه و نیاز صنعت	
۳۲	موقعیت ممتاز جغرافیایی	زیست‌محیطی
۳۳	رشد اقتصاد سبز و ارتقاء شاخص‌های زیست‌محیطی	
۳۴	توسعه پایدار گردشگری و صنعت ایران‌گردی	

عوامل مؤثر بر آینده اقتصاد ایران بر مبنای دو شاخص میزان عدم قطعیت و میزان تأثیر، طبق ماتریس ویلسون (۱۹۸۳) در شکل (۲) ترسیم شده است. عوامل مهم و حیاتی که دارای بیشترین، میزان عدم قطعیت و تأثیر هستند ۱۰ مورد می‌باشند که در خانه بالا و سمت راست شکل (۲)

توزیع یافته‌اند. این عوامل شامل کدهای ۶ (نرخ ارز)، ۱۰ (ثبات سیاست‌های اجرائی)، ۳ (کنترل تورم)، ۱۲ (تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران)، ۱ (فساد اقتصادی)؛ ۲۵ (اقتصاد دیجیتال)، ۲۳ (دولت الکترونیک)، ۲۱ (مولد شدن و صنایع دانش‌بنیان)، ۱۸ (بیکاری جوانان) و ۲۰ (میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی) هستند.

شکل شماره ۳: پراکنش عوامل مؤثر بر آینده اقتصاد ایران روی ماتریس ویلسون

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف: نتیجه‌گیری

بیانیه گام دوم راهبردی‌ترین سند جمهوری اسلامی ایران برای ۴۰ سال آینده است که با روند پژوهی مختصر تاریخ انقلاب و ترسیم وضعیت کشور شروع می‌شود و پس از طی گام‌هایی همانند تبیین ارزش‌ها، شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده به آینده انقلاب اسلامی به خلق چشم‌انداز اصلی انقلاب که همانا دستیابی به تمدن نوین اسلامی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است، می‌پردازد. با توجه به شرایط کشور در چندساله اخیر و بررسی متن بیانیه گام دوم نشان می‌دهد یکی از مهم‌ترین محورهای مسیر پیش روی انقلاب اسلامی، مسئله اقتصادی کشور است که نام‌گذاری سال‌های اخیر توسط مقام معظم رهبری، مؤیدی بر این موضوع است؛ بنابراین گذر از وضع موجود به وضع مطلوب انقلاب اسلامی، نیازمند رصد مسیر طی شده و داشتن نگاه آینده‌نگرانه و فراهم کردن لوازم و زیرساخت‌های آینده‌اندیشی است. در این باره معظم له می‌فرماید: «یک ملت زنده فقط به گذشته نگاه نمی‌کند؛ یک ملت زنده، در هر مقطعی از تاریخ خود، به اقتضات زمان خود و وظیفه‌ای که در این لحظه بر عهده‌ی او است و به قدم بعدی که بعد بایستی چه‌کار کند و به چشم‌انداز هم نظر دارد. ما بایستی وظیفه‌ی لحظه‌ی کنونی را بشناسیم،

بایستی گام‌های خودمان را برای آینده مشخص کنیم، بایستی چشم‌انداز را روشن کنیم، به آن چشم‌انداز چشم بدوزیم و با همه‌ی قدرت و همه‌ی توان باید به سوی آن حرکت بکنیم» (بیانات در ارتباط تصویری با مردم قم، ۱۹/۱۰/۱۴۰۰). لذا در پژوهش حاضر سعی شده تا تحلیل جامعی از بیانیه گام دوم در حوزه اقتصادی صورت گرفته تا پیش‌ران کلیدی بر اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در افق بلندمدت، به صورت نظام‌مند تحلیل گردد. این پژوهش با طرح و بررسی تحلیل بیانیه گام دوم از جنبه اقتصادی، به دنبال آن است تا مسیری را برای سیاست پژوهان و مسئولین سیاست‌گذار باز کرده تا بتوانند دقیق‌تر و موشکافانه‌تر، این بیانیه را مبنای سیاست‌های کلان و اجرایی کشور اسلامی ایران قرار دهند. چراکه در جهان امروز، اقتصاد پویا و کارآمد به‌عنوان یکی از پایه‌های اصلی قدرت کشورها شمرده می‌شود و نظام‌های حکمرانی می‌کوشند با مدیریت بهینه منابع، اقتصاد خود را مقاوم و روبه رشد کنند. از همین رو، در این پژوهش باهدف واکاوی مهم‌ترین پیش‌ران‌های اثرگذار بر آینده اقتصاد ایران با مطالعه ادبیات موضوع و پژوهش‌های داخلی استخراج‌شده؛ ابتدا ۵۰ عامل شناسایی شد، سپس با استفاده از نظرات خبرگان ۳۴ عمل مهم اقتصادی، سیاسی، نهادی، اجتماعی- فرهنگی، فناوری، حقوقی، دانشگاهی و زیست‌محیطی بر اساس مدل EPISTELU به‌عنوان عوامل مؤثر در آینده‌نگاری راهبردی اقتصاد ایران مورد تأیید قرار گرفت. درنهایت از ۳۴ عامل شناسایی‌شده، ۱۰ پیش‌ران که دارای بیشترین تأثیر و عدم قطعیت بودند به‌عنوان پیش‌ران‌های کلیدی انتخاب شدند. با پوییش محیطی در آینده‌نگاری راهبردی می‌توان زمینه شناسایی پیش‌ران‌های تغییر و عدم قطعیت‌های کلیدی را فراهم آورد و با اعلام هشدار به‌موقع در صورت وقوع تغییرات بالقوه با عدم قطعیت محیطی مقابله کرد. آینده‌نگاری راهبردی با تلفیق دو رویکرد پیش‌فعالانه و فوق‌فعالانه نسبت به‌نظام سنتی برنامه‌ریزی راهبردی، تحلیل جامع‌تری از محیط داخلی و خارجی در سه زمان گذشته، حال و آینده ارائه می‌دهد و فرصت‌ها و تهدیدات را در دامنه گسترده‌تری احصاء می‌نماید؛ بنابراین، این قابلیت، آینده‌نگاری راهبردی را قادر می‌سازد تا مبتنی بر تعیین پیش‌ران کلیدی و ترسیم سناریوهای مختلف از آینده سرشار از عدم قطعیت، به تولید گزاره‌هایی موجه مبادرت ورزد. لذا، پرداختن به پیش‌ران‌های کلیدی می‌تواند راه‌حلی را در مواجهه با تغییرات محیطی ارائه دهد.

نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که در بین عوامل اقتصادی، عوامل فساد اقتصادی، کنترل تورم و نرخ ارز به‌عنوان مؤثرترین و مهم‌ترین پیش‌ران‌ها هستند. این یافته‌ها با پژوهش‌های اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۶)، کشاورز و علی‌خان زاده (۱۳۹۹)؛ باقری و موسوی

(۱۳۹۷) همسو است. در اندیشه‌های مقام معظم رهبری به‌وفور دیده می‌شود که به اهمیت و ضرورت مبارزه با فساد اقتصادی تأکید کرده‌اند. معظم له در این باره می‌فرماید: «واقعاً نمی‌شود ما کار اقتصادی در ست و قوی بکنیم، اما با مفاسد اقتصادی مبارزه نکنیم؛ این واقعاً نشدنی است». اقدامات اخیر دستگاه قضایی در مقابله با مفسدان اقتصادی، حکایت از شدت و وسعت این معضل اجتماعی در یک دهه اخیر دارد که در پژوهش حاضر نیز از آن به‌عنوان پیشران کلیدی یاد شده که آینده اقتصاد ایران را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. عدم توجه به این پیشران موجب آثار و پیامدهای منفی می‌شود که عبارتند از: لطمه به امنیت اقتصادی، تهدید امنیت ملی، رواج و گسترش تبعیض و بی‌عدالتی، از بین رفتن مشروعیت نظام، کاهش بهره‌وری، کند کردن حرکت توسعه کشور، تضعیف اعتقاد مردم به توانایی و اراده سیاسی حاکمیت و... (حسین‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰). تورم نیز از پیشران‌های کلیدی آینده اقتصاد ایران است که مقام معظم رهبری بارها به آن تأکید کرده‌اند. یکی از زیرساخت‌های اقتصاد که باید در آینده‌ای نزدیک، به آن توجه بیشتری شود، مسئله تورم است که بعضاً نحوه بودجه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌ها در نظام پولی و مالی موجب تورم‌زایی شده است. تورم به بیماری اقتصادی کشور تبدیل شده و این مسئله بعضاً باعث مشکل در عرصه صادرات و نارضایتی مردم شده است. وابستگی اقتصاد کشور به نفت و وابستگی تولیدات داخلی به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌های خارجی، از عوامل ساختاری ایجاد تورم در اقتصاد کشور است که همراه با تشدید فشارهای ناشی از تحریم به‌طور محسوس مشاهده شده است. همچنین نرخ ارز نیز یکی از کلیدی‌ترین پیشران‌ها است. در کشوری مانند ایران که بخش عمده درآمد دولت از محل عایدات ارزی ناشی می‌شود این پیشران اهمیت ویژه‌ای دارد. نوسانات نرخ ارز بسیاری از متغیرهای کلان اقتصادی از جمله رشد اقتصادی را دستخوش تغییر و نوسان می‌کند. لذا، این مهم نیازمند توجه و سیاست‌گذاری صحیح است.

نتایج حاصل از بررسی پیشران‌های حوزه سیاسی نشان داد که ثبات سیاست‌های اجرائی و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران به‌عنوان مهم‌ترین و اثرگذارترین عوامل سیاسی مؤثر بر آینده‌نگاری راهبردی اقتصاد ایران است. این نتایج با یافته‌های نجفی و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی (۱۳۹۶) و سیف (۱۳۹۲) همخوانی دارد. ساختار اقتصاد ایران به دلیل وجود برخی چالش‌ها از جمله گسترده بودن فعالیت‌های غیر مولد، افزایش درآمدهای نفتی تأثیر کمی بر رشد و گسترش تولید بخش غیرنفتی کشور دارد. وابستگی درآمد دولت و همچنین درآمدهای ارزی کشور به درآمد نفت مشکل اصلی ساختار کشور است و

تا زمانی که راه‌حلی برای آن پیدا نشود، ناپایداری در اقتصاد ایران تداوم خواهد یافت. این مشکل نه فقط در دوران کاهش فروش نفت بلکه در دوران افزایش فروش نفت نیز به چشم می‌خورد (صیادی و بهرامی، ۱۳۹۴: ۱۳۲). سازوکارهای حوزه اقتصادی باید به گونه‌ای مورد بازبینی قرار گیرند که تمامی مواردی که وابستگی کشور را به دنبال دارد، شنا سایی نموده و در خصوص آن تصمیم‌گیری نمایند. برخی از سیاست‌هایی که در این خصوص قابل طرح هستند، عبارت‌اند از: جایگزینی درآمدهای جاری به جای نفت مانند؛ مالیات و درآمدهای ترانزیتی و... و نیز گسترش شرکای تجاری از یک شریک عمده به چندین شریک کوچک‌تر (مختار پور و پور حاتمی، ۱۳۹۲: ۱۱). نکته قابل توجه در مورد نفت، ویژگی برونزا بودن قیمت نفت است که در زمان افزایش، درآمدهای هنگفتی را وارد اقتصاد ایران می‌کند و در زمان کاهش، موجب کاهش شدید درآمدهای ارزی می‌گردد (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۱). این بی‌ثباتی‌ها، تحریم‌های نفتی و اقتصادی را به عنوان یکی از پیشران همراه با عدم قطعیت در اقتصاد ایران تبدیل کرده است. پیشران کلیدی دیگر ثبات سیاسی است. ثبات سیاسی یکی از پیش شرط‌های اساسی رشد و توسعه اقتصادی است. مشکل سیاسی و اجرایی در کشورهای در حال توسعه، در نبود یا کمبود منابع مورد نیاز برای توسعه قرار نمی‌گیرد. بلکه این وضعیت ناشی از گسیختگی اجتماعی و سیاسی خواسته‌های مردم این جوامع است. شاخص ثبات سیاسی ایران در سال‌های پس از ۲۰۰۰ کمتر از صفر اندازه‌گیری شده که نشان‌دهنده سطح پایینی از ثبات سیاسی است (اسماعیلی رزی و نصر اصفهانی، ۱۳۹۶). نتیجه این بی‌ثباتی سیاسی کاهش ارزش مورد انتظار سرمایه و تضعیف انگیزه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری است (شاه‌آبادی و بهاری، ۱۳۹۳). این پیشران کلیدی به دلیل وجود برخی مشکلات سیاسی و جنگ در منطقه خاورمیانه و همچنین چگونگی تقسیم‌بندی‌های قدرت در داخل کشور با عدم قطعیت همراه است، لذا توجه به آن بسیار حائز اهمیت است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، از بین عوامل مختلف مربوط به فناوری، پیشران‌های اقتصاد دیجیتال، دولت الکترونیک، مولد شدن، صنایع و اقتصاد دانش‌بنیان مولد شدن و صنایع دانش‌بنیان به عنوان پیشران کلیدی شناسایی شدند که از آن‌ها به عنوان ظرفیت‌های بالقوه یا آتی جمهوری اسلامی یاد می‌شود. این نتایج با یافته‌های یعقوبی و همکاران (۱۳۹۹)، شقاقی شهری (۱۳۹۷) و خوانساری و قلیچ (۱۳۹۴) در یک راستا است. تحلیل شرایط حاضر اقتصاد دانش‌بنیان در ایران نشان می‌دهد فاصله کنونی اقتصاد دانش‌بنیان با اهداف و آرمان‌های توسعه و اهداف سند چشم‌انداز بسیار زیاد است و راه دراز و پرفرازونشیبی برای تحقق آن پیش روی ایران در اقتصاد دانش‌بنیان

است (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۹). لذا توجه و برنامه‌ریزی برای تحقق آن بسیار ضروری است. با بررسی وضع موجود و روند گذشته اقتصاد دیجیتال ایران با وجود تلاش‌های زیادی که صورت گرفته، در شاخص‌های بین‌المللی می‌توان گفت که کشور جایگاه چندان رضایت‌بخشی ندارد (نیلی و طباطبایی نیا، ۱۳۹۸). اقتصاد ایران (ساختار تولید، تجارت و بودجه دولت) یک اقتصاد وابسته به منابع و به‌طور مشخص وابسته به نفت است. برای اصلاح ساختار و رها شدن از وابستگی به نفت، تولید و کاربرد دانش، فناوری و نوآوری یکی از راهکارهای پیشروی کشور است این مهم در صورتی تحقق پیدا می‌کند که اقدامات و زیر ساختارهای لازم برای توسعه تجارت و دولت الکترونیکی فراهم شود.

درنهایت، در این پژوهش بیکاری جوانان و میزان مشارکت و سرمایه اجتماعی از حوزه اجتماعی - فرهنگی که هر دو از عوامل مهم اقتصاد مقاومتی به شمار می‌آیند به‌عنوان پیشران کلیدی شناسایی شدند که با یافته‌های پژوهش‌های کشاورز و علی‌خان زاده (۱۳۹۹) و باقری و موسوی (۱۳۹۷) و لطفیان کریم و همکاران (۱۳۹۹) همخوانی دارند. تحقق اقتصاد مقاومتی صرفاً با مشارکت مردمی در آینده‌ای نزدیک، امکان‌پذیر است و لا غیر. برای بالا بردن مشارکت مردمی باید از هر نوع فعالیت اقتصادی مردمی در آینده‌ای نزدیک، استقبال کرد. فضایی باید بر کشور و جامعه حاکم شود که همه مردم خودشان را مولد در اقتصاد و شریک در پیشرفت و مقاومت کشور، حس کنند و بدان ببالند. مطابق با پژوهش‌های صورت گرفته، اثر تخریبی بیکاری از اثر تخریبی تورم بسیار شدیدتر است (عباسی نژاد و همکاران، ۱۳۹۱). بیکاری جوانان را باید یکی از مسائل جدی و اثرگذار بر آینده اقتصاد در نظر گرفت که لازم است در سیاست‌گذاری‌های آتی به این مقوله توجه ویژه گردد. عدم توجه به این پیشران موجب افزایش مفاسد اجتماعی، متعاقباً هزینه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتدار امنیتی کشور افزایش یافته و این مسئله کشور را در آینده‌ای نزدیک، از تحقق اقتصاد مقاومتی دور نموده و در حوزه‌های امنیتی تهدید محسوب می‌شود.

ب: پیشنهادها

با نگاهی گذرا به جامعه اقتصادی ایران به نظر می‌رسد عوامل داخلی و خارجی زیادی در تعیین پیشران بیکاری جوانان تأثیر دارد. به همین دلیل، رفع این معضل در ایران پیچیده و مشکل می‌شود. راهکارهای ممکن برای رفع پیشران کلیدی به این شرح است: توسعه زیربنای تولیدی کشور و رقابت‌پذیر کردن تولید در کشور، حذف رانت در اقتصاد، طراحی سازوکارهای آموزشی متناسب با فناوری‌های جدید برای تولیدکنندگان؛ کنترل مهاجرت بیکاران از کشورهای همسایه به

داخل کشور؛ ایجاد زمینه‌های انگیزشی لازم برای جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و حمایت بنگاه‌های کسب‌وکار موجود.

پیشران فساد اقتصادی همواره از جمله آسیب‌های مخرب بر پیکره حکومت‌ها بوده و پایه‌های حکومت را متزلزل می‌سازد برای مبارزه با پدیده پیچیده و خطرناک فساد اقتصادی الزامات اساسی وجود دارد که می‌توان راهکارهای زیر را در راستای مقابله با پدیده فساد اقتصادی پیشنهاد کرد: توجه به اصل شایسته‌سالاری در انتصابات؛ نظارت عمومی و همگانی، استفاده از نیروهای متعهد، متخصص و دارای روحیه جهادی در بدنه دولت؛ هماهنگی کامل میان دستگاه‌ها و سازمان نظارتی و اطلاعات (بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات، وزارت اطلاعات، سازمان اطلاعات سپاه و نیروی انتظامی)، بسترسازی مناسب برای کاهش تصدی‌گری دولت در بخش اقتصاد، ایجاد سیستم ارزیابی عملکرد، کنترل و نظارت بر دستگاه‌ها و کارکنان، کاهش زمان رسیدگی به پرونده مفاسد اقتصادی. رها شدن از وابستگی به نفت، تولید و کاربرد دانش، فناوری و نوآوری در کشور مستلزم توجه و توسعه پیشران‌های دولت الکترونیک و اقتصاد دیجیتال و اقتصاد دانش‌بنیان و مولد شدن است. در ادامه پیشنهادهایی در خصوص الزامات دستیابی به این پیشران‌ها ارائه می‌شود: کارآمد سازی نهادها، بازنگری در قوانین و مقررات در جهت صنعت دانش و تجارت الکترونیکی، شبکه سازی، فراهم کردن زیرساخت‌های الکترونیکی، آموزش‌ها و مهارت‌های دیجیتالی، ایجاد چهارچوب زیرساخت‌های امنیتی دیجیتال در زمینه جدیدترین فناوری‌های دیجیتال در ایران، بهبود ارتباط بین بخش دانشگاهی و مراکز تحقیق و توسعه، توجه به سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه برای تحقق اقتصاد دانش‌بنیان، حمایت از بخش‌های نوآورانه از قبیل تسهیل در فرآیندهای ثبت و اختراع، اعطای تسهیلات مناسب به کسب‌وکارهای دانش‌بنیان، ایجاد بازارهای داخلی و خارجی مناسب برای حمایت از کالاهای دانش‌بنیان.

راهکارهای کلان مدیریت تحریم‌های اقتصادی و ثبات سیاسی از یافته‌های این پژوهش پیشنهاد می‌شود از این قرار است: ایجاد فضای سیاسی باثبات در جامعه و توجه بیشتر به آراء و نظرات اقلیت‌های سیاسی، قومی و مذهبی که زمینه بروز هرگونه آشوب، اعتراض، اغتشاش، تروریسم و حتی جنگ داخلی را افزایش می‌دهد؛ توجه به میزان مشارکت مردم در عرصه سیاست یا به‌طور دقیق‌تر سطح دموکراسی در کشور؛ عدم تغییرات مداوم و زیاد در کابینه و در قانون اساسی، توسعه همکاری با کشورهای همسایه؛ مبادلات تهازری؛ پیگیری رهیافت‌های اقتصاد مقاومتی؛ کنترل

تعاملات اقتصادی بین‌المللی؛ ارتقا سطح آگاهی و بصیرت مردمی در راستای تحمل و تاب‌آوری جامعه در برابر تحریم‌ها.

با توجه به اهمیت موضوع تورم در اقتصاد ایران و تأکید فراوان مقام معظم رهبری و مسئولان کشور بر حل این معضل اقداماتی که پیشنهاد می‌شود برای پیشران کنترل تورم انجام داد از این قرار است: کنترل رشد نقدینگی، نظارت بر خروج کالاهای اساسی، باز تنظیم صادرات و واردات، نظارت بر مرزها و مبارزه با قاچاق کالا، مدیریت بودجه دولت جهت پرهیز از ایجاد کسری بودجه، مدیریت نقدینگی از طریق انتشار اوراق مشارکت، نظام‌مند کردن بازار غیرمته شکل پولی، مدیریت بازار ارز از طریق مدیریت بر کاهش واردات و حصول اطمینان از بازگشت ارز حاصل از صادرات غیرنفتی به چرخه تجاری کشور، کنترل قیمت‌ها و نظارت دقیق بر توزیع کالاهای اساسی، کنترل فضای روانی بازار و بی‌اثر سازی انتظارات تورمی، توسعه فرهنگ صرفه‌جویی و کاهش هزینه‌های غیرضروری خانوارها، تدوین سیاست‌های افزایش بهره‌وری و رونق تولیدات داخلی.

فهرست منابع و مآخذ

الف-منابع فارسی

- افطاری، بهنام و وقوفی، امید. (۱۴۰۰). ارائه چارچوب مفهومی آینده‌اندیشی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، *آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی*، ۲(۱): ۱۰۸-۷۹.
- اقبال، حدیث و رجبی فرجاد، حاجیه. (۱۳۹۹). الگوی حکمرانی خوب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، *فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، ۹(۳۵): ۹-۲۷.
- ایمانی، عبدالمجید؛ راشکی، مریم؛ آهنگ، فرحناز؛ پورانجنار، گل بهار و بختیاری، زینب. (۱۳۹۷). شناسایی راهبردهای مؤثر بر حمایت از کالای ایرانی با رویکرد اقتصادی (بهره‌گیری از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای)، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۱(۸۰): ۵-۳۰.
- باقری، علی و موسوی، سید مصطفی. (۱۳۹۷). مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم. *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*، ۶(۲۴): ۱۴۷-۱۱۱.
- برومند، زهرا؛ شریفی میلانی، هامون. (۱۴۰۰). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر آینده صنعت نشر کتاب در ایران. *آینده‌پژوهی مدیریت*، ۳۱(۱۲۴): ۱۹-۳۰.
- بهرامی، تورج و غنی زاده، سامان. (۱۳۹۸). تبیین جایگاه و نقش پلیس امنیت اقتصادی در تحقق اهداف بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ایران، *فصلنامه علمی کارآگاه*، ۱۲(۴۸): ۴۳-۵۸.
- پورعباسی، عطاالله؛ و امامی رضوی، سید حسن؛ خیری، زهرا؛ نقوی الحسینی، سلماز و لاریجانی، باقر. (۱۳۹۸). تبیین جایگاه بیانیه گام دوم انقلاب در اسناد سیاستی جمهوری اسلامی ایران و الگوی پیاده‌سازی مفاهیم آن در نظام آموزش عالی سلامت. *طب و تزکیه*، ۲۸(۳): ۱-۱۰.
- جعفری، ابوالفضل و رئیس‌یان، امیرمحمد. (۱۳۹۹). واکاوی مؤلفه‌های اقتصادی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در تطبیق با مفاهیم بنیادین اسلام با استفاده از روش تحلیل مضمون، *اولین کنفرانس بین‌المللی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی*، تهران.
- چاووشی، ناصر. (۱۳۹۸). بررسی مؤلفه‌های آینده‌پژوهانه در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، *اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب*، ۲۳۵-۲۵۱.
- حسین آبادی، باقر؛ شایگان، فریبا؛ قزوینه، مجید و کرمی، احمد. (۱۴۰۰). واکاوی مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (با تأکید بر بیانیه‌ی گام دوم انقلاب). *فصلنامه علمی کارآگاه*، ۱۵(۵۶): ۲۱۴-۱۸۵.

- خوانساری، رسول و قلیچ، وهاب. (۱۳۹۴). اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی با استفاده از روش تاپسیس فازی، *تحقیقات مالی اسلامی*، ۵(۱): ۸۹-۱۱۸.
- سلمانی، بهزاد؛ بهبودی، داود؛ اصغرپور، حسین و ممی پورف سیاب. (۱۳۹۱). اثر بی‌ثباتی درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی ایران با تاکید بر حساب ذخیره ارزی. *پژوهشنامه اقتصاد کلان*، ۷(۱۴): ۱۲۸-۱۰۴.
- سیف، اله مراد. (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر نقشه راه پیاده‌سازی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۱۶(۶۱): ۸۹-۱۱۵.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و بهاری، زهره. (۱۳۹۳). تأثیر ثبات سیاسی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب توسعه‌یافته و در حال توسعه، *فصلنامه علمی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، ۴(۱۶): ۷۲-۵۳.
- شقاقی شهری، وحید؛ امیری، حسین و روشن معز، مریم. (۱۳۹۸). بررسی اثرات درون‌زایی بر تقویت برون‌نگری اقتصاد ایران، *سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۶(ویژه‌نامه سال ۱۳۹۷): ۷۷۰-۷۸۹.
- صالحی، قاسم؛ صحت، سعید و سلامی، سید رضا. (۱۳۹۹). شناسایی و اولویت‌بندی اثرگذارترین عوامل و پیشران‌های رشد اقتصادی در ایران، *مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۱۳(۱): ۳۳۹-۳۶۶.
- صیادی، محمد و بهرامی، جاوید. (۱۳۹۴). ارزیابی اثرات سیاست‌های سرمایه‌گذاری درآمد نفتی بر متغیرهای عملکرد اقتصادی در ایران: رویکرد تعادل عمومی تصادفی پویا، *پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران*، ۴(۱۶): ۸۵-۱۳۵.
- عباس‌نیا، سید محمد؛ بت‌شکن، محمدهاشم؛ دهقان دهنوی، محمدعلی؛ محقق‌نیا، محمدجواد و اصلی‌پور، حسین. (۱۳۹۸). طراحی شبکه عوامل مؤثر بر عیوب ساختاری در تنظیم‌گری صندوق‌های بازنشستگی (در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی و بیانیه گام دوم انقلاب). *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۲(۸۴): ۱۱۳-۱۳۴.
- عبدالملکی، حجت‌الله. (۱۳۹۵). *اقتصاد مقاومتی: درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل*، تهران: انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (ع).
- عرب‌بافرانی، محمدرضا و مهتدی، مهدی. (۱۳۹۹). شناسایی تصاویر و ابرتصویر ارائه شده توسط بیانیه گام دوم با رویکرد تصویرسازی آینده، *فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، ۹(۳۵): ۲۲۲-۲۰۳.

- عطار، سعید و خواجه نایینی، علی. (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر ناکارآمدی نظام سیاست‌گذاری در ایران، *فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی*، ۱(۱): ۱-۲۰.
- کرسول، جان. (۱۳۹۶). *پوشش کیفی و طرح پژوهش*، ترجمه‌ی حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی، چاپ سوم، تهران: انتشارات صفار.
- کشاورز، محسن؛ علیخان زاده، علیرضا. (۱۳۹۹). طراحی نظام مسائل اقتصاد ایران مبتنی بر تحلیل تفسیری ساختاری بیانیه گام دوم، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۳(۸۹): ۱-۲۱.
- گوردون، آدام (۱۳۹۲). *فهم آینده*، ترجمه‌ی طیبه واعظی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- لطفیان کریم، ابراهیم؛ جواهری احمدپور، خلیل، قاسمی، نعمت‌الله و بصیرتی، محمد کاظم. (۱۳۹۹). رصد نقش اقتصاد مقاومتی در آینده اقتدار امنیتی کشور. *آینده پژوهی انقلاب اسلامی*، ۱(۲): ۱۲۱-۱۶۰.
- لطفیان کریم، ابراهیم؛ جواهری احمدپور، خلیل؛ قاسمی، نعمت‌الله و بصیرتی، محمد کاظم. (۱۳۹۹). رصد نقش اقتصاد مقاومتی در آینده اقتدار امنیتی کشور، *آینده پژوهی انقلاب اسلامی*، ۱(۲): ۱۲۱-۱۶۰.
- مبینی، محمد و معمارزاده، غلامرضا. (۱۳۹۵). *آینده پژوهی سازمان‌های دولتی ایران متناسب با الزامات اقتصاد مقاومتی، سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۱-۳۲.
- محمدرولی، مجید و صفر آهنگ، رسول. (۱۳۹۸). بازسازی معماری سازمان ناجا بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، *فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا*، ۴(۱۱): ۶۱-۹۱.
- موسوی، سیدمحمدجواد و فروزنده دهکردی، لطف‌الله. (۱۳۹۶). بررسی اهداف انقلاب اسلامی و الزامات دستیابی به آن در اندیشه مقام معظم رهبری. *مطالعات دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران*، ۳(۲): ۲۷-۴۴.
- میرزاخانی، حسن. (۱۳۹۱). الزامات سرمایه‌گذاری خارجی در سال تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی. *مجله اقتصادی، بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی*، ۱۲(۷): ۹۳-۱۱۲.
- نجفی، سجاد؛ یزدان پناه درو، کیومرث؛ پیشگاهی‌فرد، زهرا و بدیعی ازنده‌ای، مرجان. (۱۳۹۹). مقاله پژوهشی: تبیین عوامل کلیدی اثرگذار بر قدرت دفاعی ج.ا.ایران در افق زمانی ۱۴۱۰. *فصلنامه علمی راهبرد دفاعی*، ۱۸(۴): ۱-۳۸.
- یعقوبی، نورمحمد؛ دهقانی، مسعود و امیدوار، ملیحه. (۱۳۹۹). آینده‌نگاری شاخص‌های ترکیبی اقتصاد

دانش‌بنیان در ایران (افق ۱۴۰۴). *سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۸(۳۱): ۴۲۲-۴۵۱.

ب- منابع انگلیسی

- da Silva Nascimento, L., Reichert, F. M., Janissek-Muniz, R., & Zawislak, P. A. (2020). Dynamic interactions among knowledge management, strategic foresight and emerging technologies. *Journal of Knowledge Management*, ۲۰(۲): 275-297.
- Godet, M., Durance, P., & Gerber, A. (2008). *Strategic Foresight La Prospective Use and Misuse of Scenario Building*, Paris, France.
- Habibi, A., Jahantigh, F. F., & Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy Delphi technique for forecasting and screening items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 5(2), 130-143.
- Hines, A. & Bishop, P. (2006). *Thinking about the Future: Guidelines for the Strategic Foresight*. Washington: SocialTechnologies LLC.
- Iden, J., Methlie, L. B., & Christensen, G. E. (2017). The nature of strategic foresight research: A systematic literature review. *Technological Forecasting and Social Change*, 116, 87-97.
- Linz, M. (2012). "Scenarios for the aviation industry: A Delphi-based analysis for 2025", *Journal of Air Transport Management*, 22 (2), 28-35.
- Nowack, M., Endrikat, J., & Guenther, E. (2011). Review of Delphi-based scenario studies: Quality and design considerations. *Technological Forecasting and Social Change*, 78(9), 1603-1615.
- Rohrbeck, R., Battistella, C., & Huizingh, E. (2015). Corporate foresight: An emerging field with a rich tradition. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 1-9.
- Slaughter, Richard A. (۲۰۱۸). *Mapping the Future: Creating a Structural Overview of the Next ۲۰ Years*. Melbourne: Foresight International.